

POTICANJE UČENIKA NA KRITIČKO, KREATIVNO I MUDRO MIŠLJENJE U MEKTEPSKOJ NASTAVI

Amina SMAJOVIĆ

Univerzitet u Sarajevu – Filozofski fakultet
amina.smajovic@ff.unsa.ba

SAŽETAK: Učenje je jedna od temeljnih ljudskih potreba. Sastavni je dio čovjekove prirode i, uz povoljne pedagoške poticaje, umnogome je moguće usmjeravati razvoj čovjeka i, posljedično, društva prema (općem) dobru. Međutim, neadekvatno, nedosljedno uplitanje dopušta zaobilazanje i/ili relativiziranje univerzalnih ljudskih vrijednosti što ishodi svedopuštajućim, neprihvatljivim ponašanjima. Učenje je cjeloživotni proces i, kao takav, javlja se u različitim formama i odvija na različitim mjestima, ali iskustva učenja se doživljavaju samo ukoliko dođe do istinske preobrazbe čovjeka. Ovu preobrazbu je moguće postići izmjenom dominantnog pedagoškog modela učenja, odnosno njegovim obogaćivanjem društveno poželjnim vrijednostima. U ovom radu će se najprije eksplicirati vrijednosno upotpunjeni modaliteti učenja, a potom i propitati njihove mogućnosti da odgovore na savremene izazove društva kroz prizmu mektepske nastave.

Ključne riječi: mekteb, mektepska nastava, učenje, kreativno mišljenje, ilmihal

Uvod

Učenje je jedna od bazičnih potreba, svojstvena svakom pojedincu. U izvještaju UNESCO-a o razvoju obrazovanja za 21. stoljeće Delors je sa saradnicima (1998) ukazao na četiri oblika učenja: (1) učiti znati (sticanje znanja), (2) učiti činiti (primjena znanja), (3) učiti živjeti (interkulturalizam, zajedničko življenje i razumijevanje, saradnja i uvažavanje drugih), i (4) učiti biti (odgovornost, hrabrost, solidarnost, nezavisnost, spontanost, radoznalost). Nabrojani oblici su prihvaćeni kao potporni stubovi društva znanja. Nekoliko godina kasnije Sinlarat (2002) je upotpunio ove oblike učenja s nekoliko

vrijednosti: kritičkim, kreativnim i mudrim mišljenjem. S tim u vezi, razlikuje sljedeće modalitete učenja: (1) učiti kako kritički učiti, (2) učiti kako kreativno činiti, (3) učiti kako biti mudar, uz prožimajuću ideju konstruktivističkog učenja, što sve rezultira konstruktivnim životom i radom. Za razliku od prethodnih, ovi oblici učenja su se etablirali kao odgovor na zahtjeve učećeg društva. Premda mnogi znanstvenici ne prave distinkciju između društva znanja i učećeg društva, Slatina (2023) bilježi kako se društvo znanja temelji na upotrebi i distribuciji znanja. Ovakvo znanje podliježe principima ekonomske isplativosti. Znanje kao

ekonomski resurs se strateški generira da bi se distribuiralo i prodavalo, što dalje doprinosi ekonomskom razvoju. Međutim, isključiva orijentacija na ekonomsku pragmatičnost pretvara znanje u robu, a čovjeka tretira kao sredstvo za uspostavljanje i održavanje visokoprofitnih ekonomija. Slatina (2023:266) primjećuje da ova filozofija ima za "cilj proizvesti što više korisnih stvari za potrebe potrošačkog društva ne brinući o tome što se time stvara velik broj nekorisnog stanovništva". Dodatno, znanja u društvu znanja nužno nisu upotpunjena etičkim načelima, a ukoliko su lišena njih, postaju izvor brojnih problema i socijalnih nejednakosti.

Tamna strana društva znanja ili, iz ograničenije perspektive, ekonomije znanja (Sörlin i Vessuri, 2007) ogleda se u primjeni znanja u nehumane, destruktivne svrhe. S druge strane, učee društvo je "društvo humanističke vizije čovjekove dobrobiti i etičkih načela čovječanstva" (Slatina, 2023: 271), društvo u kojem se nastoje smanjiti neravnopravnosti kroz življenje univerzalnih ljudskih vrijednosti. To je društvo protkano iskonskom idejom odgoja i obrazovanja, učenja i po(d)učavanja radi očovjčenja, a koje se odvija na različitim mjestima i u različitim formama.

Polazeći od osnovne antropološke teze koja kaže da je čovjek biće učenja (Slatina, 2023) i da je učenje preduslov za usavršavanje i oplemenjivanje ličnosti, prepoznamo potrebu da iz teorijske pozicije detaljnije operacionaliziramo vrijednosno utemeljeni model učenja te propitamo snage i perspektive ovog modela kroz prizmu mektepske nastave.

Vrijednosno utemeljeni model učenja

Vrijednosno utemeljeni model učenja je isplivao kao reakcija na kulturu učenja koja je duhovno osiromašena. Pomak ka humanistički orijentiranoj odgojno-obrazovnoj paradigmi potrebuje involviranje kritičkog mišljenja, kreativnosti i mudrosti u svakodnevna iskustva učenja.

Doba u kojem živimo je informacijsko doba. Svako od nas je izložen mnoštvu informacija, diskutabilne vjerodostojnosti i upitnih vrijednosti. Enormno brz protok informacija često onemogućava njihovu provjeru. Opremiti djecu i mlade vještina kritičkog mišljenja da jasno razabiru istinite od neistinitih sadržaja, kritički mu pristupaju; analiziraju, tumače i vrednuju neki problem bitan je odgojno-obrazovni zadatak. Pascarella i Terezini (1991) definiraju kritičko mišljenje kao sposobnost pojedinca da učini većinu ili sve od navedenog: (1) identificira središnja pitanja i

pretpostavke u argumentaciji, (2) uočava postojeće veze i odnose, (3) izvodi ispravne zaključke iz podataka, (4) ispravno tumači opravdanost zaključaka, (5) procjenjuje dokaze ili autoritete. Dakle, kritičko mišljenje se može odrediti kao svrhovita, reflektivna, samoregulatorna prosudba koja ishodi tumačenjem, analizom, procjenom i zaključivanjem, kao i objašnjenjem dokaznog, konceptualnog, metodološkog, kategoričkog ili kontekstualnog razmatranja na kojem se ta prosudba zasniva. (Inda i Sihes, 2022) Ovakvo viđenje kritičkog mišljenja je jasno izraženo u Kur'anu. Kur'anski ajeti potiču na kritičko mišljenje i upotrebu razuma kako bi se brižljivo ispitala mogućnosti koje imaju za cilj modifikaciju uvjerenja ili ponašanja. Hashim Kamali (2018) prepoznaje pet osnovnih kur'anskih tema koje traže kritičko promišljanje; vjerovanje da je Allah jedan i jedinstven, tumačenje Kur'ana, odnos čovjeka i svijeta, historijski primjeri, razmišljanje o sebi i samoregulacija. Tragom ovoga, ajetima ćemo ilustrirati ove teme. Allah dž.š. u Kur'anu kaže:

On život i smrt daje i samo od Njega zavisi izmjena noći i dana, pa zašto ne shvatite? (Kur'an, 23: 80)

Reci: "Dajte svoj dokaz, ako istinu govorite!" (Kur'an, 2:111)

O vjernici, ako vam nekakav nepošten čovjek donese kakvu vijest, dobro je provjerite, da u neznanju nekome zlo ne učinite, pa da se zbog onoga što ste učinili pokajete! (Kur'an, 49: 6)

Ove dvije vrste su kao slijep i gluhi i kao onaj koji vidi i čuje. A mogu li se oni uporediti? Pa zašto ne razmislite? (Kur'an, 11:24)

Ne povodi se za onim što ne znaš! I sluh, i vid, i razum, za sve to će se, zaista, odgovarati. (Kur'an, 17:36)

O vjernici, klonite se mnogih sumnjičenja, nekā sumnjičenja su, zaista, grijeh... (Kur'an, 49:12)

Sve pobrojano pokazuje da Kur'an, naročito u islamskom obrazovanju,

treba poslužiti kao osnova za razvoj vještina kritičkog mišljenja. Znanstvenici ukazuju da je doprinos islamske civilizacije čovječanstvu nemjerljiv jer kur'anske riječi pozivaju na konstantno posmatranje, analiziranje, rasuđivanje; kritičko i kreativno mišljenje. (Abd Rahim i dr., 2019; Dahari i dr., 2019; Inda i Sihes, 2022) I kritičko i kreativno mišljenje su imperativni oblici mišljenja u traganju za istinom. S druge strane, postoji konsenzus znanstvenika da bi nedostatak kritičkog i kreativnog promišljanja oslabio strukturu vjere i vjerovanja djece, mladih i odraslih, što bi proizvelo osjećaj konfuzije, dezorijentacije, (moralne) anomalije te, posebno zabrinjavajuće, ograničeno i/ili neadekvatno internaliziranje vrijednosti. (Kosar Altinyelken, 2021) Stoga bi, imajući u vidu značaj kritičkog i kreativnog mišljenja za prosperitet pojedinca i društva, ovi modaliteti trebali biti vodeća pretpostavka u oblikovanju odgojno-obrazovnih praksi.

Za razliku od kritičkog mišljenja, kompleksnost fenomena kreativnosti je kroz historiju otežavala i jednoznačno usvajanje njene standardne definicije. Široko prihvaćena definicija kaže da je kreativnost proces koji ishodi inovativnim i korisnim produktima, idejama, iskazima. To je sposobnost upotrebe mašte kako bi se iznjedrila rješenja složenih problema. Uz pedagoški optimističan pogled na ljudsku kreativnost kao na sposobnost koja se može (na) učiti i oblikovati, prepoznata je potreba da se učenje i oblikovanje kreativnosti pedagoški legitimiraju samo uz etički prikladne motive. Islamska misao o kreativnosti je bazirana na nekoliko općeprihvaćenih postulata i uključuje nekoliko ciljeva. Postulati kreativnosti podrazumijevaju iskrenost, originalnost, korisnost (korisne proizvode i ideje), upotrebu etički prihvatljivih sredstava, dok ciljevi kreativnosti iz islamske perspektive podrazumijevaju Allahovo zadovoljstvo, jačanje veze s Allahom, pronalaženje istine

i služenje društvu. (Al-Karasneh i Saleh, 2010; Mostafa Rashed, 2023) U Kur'anu se kazuje:

Čitaj, u ime Gospodara tvoga koji stvara, stvara čovjeka od ugruška! Čitaj, plemenit je Gospodar tvoj, koji poučava peru, koji čovjeka poučava onome što ne zna. (Kur'an, 96: 1-5)

Reci: "Putujte po svijetu da vidite šta je On iz ničega stvorio. I, Allah će to, poslije, po drugi put stvoriti. Allah, zaista, sve može. (Kur'an 29:20)

Zar ne vidiš da Allah spušta s neba kišu pa je u izvore u zemlji razvodi, a onda pomoću nje raznobojno bilje izvodi, zatim se ono osuši i ti ga vidiš požutjela i najzad ga skrši?! To je, doista, opomena za one koji su pametni. (Kur'an 39: 21)

Mi im dajemo sve što im je potrebno za život na ovom svijetu i Mi jedne nad drugima uzdižemo po nekoliko stepeni da bi jedni druge služili. (Kur'an 43: 32)

Konačno, sama sposobnost stvaranja ili unapređenja ideja i/ili produkata neće donijeti vrijednosno poželjne promjene u svijetu ukoliko kreator (osoba) nije mudar; ukoliko ne promišlja o mogućnostima i implikacijama svojih odluka. Drugim riječima, biti mudar znači donositi ispravne odluke, tragati za onim što je istinito i dobro. Zalagati se za altruistične principe kako bi se osigurao opstanak i napredak ljudske civilizacije je osnova mudrog mišljenja. Ono je, dakle, uvijek protkano vrijednostima, osobnim i društvenim. Osim određenja mudrosti kao ponašanja okarakteriziranog izostankom egocentrične, nerijetko sebične orijentacije kako bi se iznašla najbolja rješenja za problemske situacije, Wang i saradnici (2019) pozdravljaju i određenje mudrosti kao osobine, odnosno psihološkog kvaliteta koji integrira vrlinu i duhovnost, a stiže se refleksijom na životna iskustva. U svakom slučaju, nedostatak mudrosti vodi društvo ka duhovno-etičkoj litici, što

generira brojne socijalne probleme među kojima su neravnopravnost, siromaštvo, socijalna isključenost, neprijateljstva, sukobi, previranja, podjele. Al-Hidabi i Khiati (2021), oslanjajući se na islamsku doktrinu, bilježe postojanje nekoliko dimenzija mudrosti: praktičnu (ispravnost u riječima, činjenje dobrih i korisnih djela), kognitivnu (konstrukcija znanja), emocionalnu (empatija, strpljenje, blagost, pružanje podrške i pažnja prema drugima, pozitivna osjećanja, prevladavanje ravnodušnih ili negativnih emocija), kontemplativnu (intelektualna poniznost, svijest o ograničenosti vlastitih znanja, fokusirana, dubinska refleksija na životna iskustva, tj. analiza, praćenje i osvrt poduzetih aktivnosti, prihvatanje i uvažavanje različitih perspektiva, nastojanje za sintezom dva oprečna gledišta) te moralnu dimenziju (hrabrost, upornost, pravednost, čestitost). U Kur'anu postoje ajeti koji potkrepljuju nabrojano:

Iimetak na Allahovom putu žrtvujete, i sami sebe u propast ne dovodite, i dobro činite – Allah, zaista, voli one koji dobra djela čine. (Kur'an, 2: 195)

(...) i reci: "Gospodaru moj, Ti znanje moje proširi!". (Kur'an, 20: 114)

Budi prema njima pažljiv i ponizan i reci: "Gospodaru moj, smiluj im se, oni su mene, kad sam bio dijete, nje govali!" (Kur'an, 17: 24)

(...) jedino želim učiniti dobro koliko mogu, a uspjeh moj zavisi samo od Allaha; u Njega se uzdam i Njemu se obraćam. (Kur'an, 11: 89)

Oni u Allaha i u onaj svijet vjeruju i traže da se čine dobra djela, a od nevaljalih odvrćaju i jedva čekaju da učine dobročinstvo; – oni su čestiti. (Kur'an, 3: 114)

Mekteb kao temeljna jedinica odgojno-obrazovnog rada koja djeluje pri Islamskoj zajednici u Bosni i Hercegovini ima nezamjenjivu ulogu

u opremanju djece i mladih znanjima o islamskim propisima, vještini savladavanja arapskog pisma, izgradnji stavova kojima njeguju svoj vjerski identitet i usvajanju vrijednosti istine, dobrote, ljepote, pravde, svetosti. Rezultati brojnih studija pokazuju doprinos mektepske nastave u profiliranju i oplemenjivanju karaktera djece i mladih (Karodia, 2004) kroz promišljanje, reagiranje i proaktivno djelovanje kako bi se prevenirali i/ili riješili društveni problemi, a sve praćeno promoviranjem temeljnih vrijednosti i etičkih principa. (Mohamed, 2014) S tim u vezi, u empirijskom dijelu rada se propituju snage i perspektive vrijednosno obogaćenog modela učenja kroz prizmu mektepske nastave.

Metod

Potaknuti naučnom argumentacijom o odgojivosti i obrazovljivosti kritičkog, kreativnog i mudrog mišljenja, cilj istraživanja je bio propitati da li se u mektepskoj nastavi kultivisu navedeni obrasci mišljenja kroz uvid u nastavni plan i program i udžbenike za mekteb.

Istraživački korpus je sačinjavao *Nastavni plan i program mektepske pouke Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini*. Od 2017. godine nastava u mektebima se realizira po revidiranom planu i programu koji je odobrio Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini. Korpus istraživanja su sačinjavali i udžbenici za mekteb – *ilmihali*, za sva tri nivoa mektepske pouke, a u izdanju kuće El-Kalem (izdavački centar Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini). Kao jedinice analize nastavnog plana i programa određeni su: cilj pohađanja mektepske pouke, uloga i značaj, zadaci i očekivani opći odgojno-obrazovni ishodi/postignuća mektepske pouke. Kao jedinice analize udžbenika određena su pitanja i zadaci kojima se (ne) potiče razvoj kritičkog, kreativnog i mudrog mišljenja. Analitička matrica koja je korištena za potrebe

ovog istraživanja sačinjena je od znanstvenih saznanja; najpriznatijih modela i teorija o kritičkom, kreativnom i mudrom mišljenju, a čije osnove su ponuđene u teorijskom dijelu rada.

Od istraživačkih metoda korištene su metoda analize sadržaja, deskriptivna i komparativna metoda, a primijenjena tehnika je rad na dokumentaciji. Navedene metode su osigurale opisivanje fenomena, analizu nastavnog plana i programa, kao i udžbenika, ali i poređenje, suprotstavljanje, evaluaciju i interpretaciju dobivenih nalaza.

Rezultati i rasprava

Nastavni plan i program za mek- tepsku pouku obuhvata tri nivoa. Polaznici prvog nivoa su starosne dobi od 6 do 8 godina, polaznici drugog nivoa su starosne dobi od 9 do 11 godina i polaznici trećeg nivoa su starosne dobi od 12 do 15 godina. Iz kurikulumu predmeta analize izdvaja se da je osnovni cilj mek- tepske pouke upoznati i poučiti djecu i mlade osnovama islamskog vjerovanja i učenja, i osposobiti ih za praktično življenje u islamu. Na osnovu cilja, određeni su i zadaci među kojima se izdvajaju: usmje- ravanje na pravilno razumijevanje svijeta i života koji ih okružuje, upućivanje na sve korisne aktiv- nosti kojima se izgrađuje zdrava, kompletna, savjesna, samosvjesna i samostalna ličnost te podsticanje na razvijanje međuljudske ljubavi, razumijevanja i pozitivnih među- ljudskih vrijednosti. Usmjeravanje polaznika na ispravno razumijevanje svijeta potrebuje kritičko mišljenje; sposobnost interpretacije, analize, procjenjivanja, zaključivanja, pojaš- njavanja i samoregulacije. Upućiva- nje na korisne aktivnosti kojima se samoaktualizira ličnost je usmjereno i na izgradnju stvaralačkih sposob- nosti uz etičku dimenziju. Stvaranje korisnih ideja, produkata i uvida traži promišljanje o više mogućih načina rješavanja nekog problema, promišljanje "izvan okvira" što nije

ništa drugo do kreativnost. Podsti- canje na razvijanje međuljudske ljubavi, razumijevanja i pozitivnih međuljudskih vrijednosti prati po- sjedovanje širih uvida, uvažavanje i integraciju različitih perspektiva, traganje za odgovorima na teška i važna životna pitanja uz težnju da se donesu ispravne prosudbe (mu- drost). Primjeri očekivanih općih odgojno-obrazovnih ishoda mek- tepske pouke kojima se kultiviše kritičko, kreativno i mudro mišlje- nje uključuju:

- razumijevanje osnovnih islam- skih propisa, tj. da polaznici znaju opisati, objasniti, ra- zlikovati, zaključiti, prevesti, demonstrirati i pokazati;
- jasnu predstavu o značaju is- lamskog odgoja i nauke u sa- vremenom životu;
- da polaznici razumiju, obja- šnjavaju i povezuju imanske šartove;
- da uče i primjenjuju propisane islamske dužnosti proizašle iz islamskih šartova;
- da prepoznaju i praktično primjenjuju načela islamskog morala;
- da pokazuju osjećaj i brigu za vlastitu kulturu, bosanski je- zik, tradiciju i identitet;
- da prepoznaju dobro i pre- poručuju život utemeljen na moralnim vrijednostima;
- da iskazuju ljubav i privrže- nost prema džamiji, džematu i zajednici.

Neke od nastavnih cjelina/na- stavnih tema koje se obrađuju u mektebima, a kojima se kultiviše kritičko, kreativno i mudro mišlje- nje podrazumijevaju: "Lijepo po- našanje", "Pripremanje prigodnih programa", "Prirodno okruženje", "Porodica", "Pozitivna svojstva i ži- votne navike", "Kultura i civilizaci- ja", "Blagdani", "Islam je vjera sred- njeg puta", "Zdravlje", "Domovina i identitet", "Postizanje Božijeg za- dovoljstva", "Dužnosti prema sebi", "Dužnosti prema ljudima", "Odli- ke vjernika", "Pokuđene osobine",

"Odgovornost prema prirodi", "Do- movina i multikulturalnost".

Smatramo važnim spomenuti i dopunske vanmektepske sadržaje koji su sastavni dio plana i programa (sekcije, sportsko-rekreativne aktiv- nosti, društveno koristan rad i dru- go) čime se polaznici osposobljavaju za kreativan i produktivan život *sa i u* društvu. Ove aktivnosti služe kao motivacijska udica što iskustva učenja čini zanimljivijim, interak- tivnijim i smislenijim. Za vanna- stavne aktivnosti predviđeni fond sati na godišnjem nivou iznosi 15 za prvi i treći, a 20 za drugi stepen mek- tepske pouke. Dakle, tragom svega napisanog moguće je iščitati da se razvijanje kritičkog, kreativ- nog i mudrog mišljenja kod djece i mladih u mektebima kurikularno ohrabruju. Osim nastavnog plana i programa koji treba da odgovara zahtjevima i potrebama društva, neophodno je osigurati i kvalitet- ne nastavne udžbenike. Udžbenici kao važna didaktička sredstva tre- baju biti koncipirani tako da prate ciljeve podučavanja i ishode uče- nja u nastavnom procesu. Visoku kvalitetu nastave je moguće posti- či samo ukoliko udžbenik korelira s nastavnim ciljevima naznačenim u planu i programu, navode Assaly i Smadi. (2015) Tako se revizijom nastavnog plana i programa mek- tepske pouke 2017. godine etablirala i potreba za izmjenom udžbenika koji trebaju slijediti isti. S obzirom na tri nivoa mek- tepske pouke, ras- pisan je konkurs i odabrana su tri *ilmihala*; za prvi, drugi i treći nivo mek- tepske pouke. Njihova primje- na je otpočela 2020/2021. godine.

Općim pregledom udžbenika za mekteb pokušala se utvrditi zastu- pljenost pitanja i zadataka kojima se potiče kritičko, kreativno i mudro mišljenje. Istraživački korpus sači- njavala su tri udžbenika – *ilmihala* za sva tri nivoa mek- tepske pouke. Zastupljenost pitanja i zadataka kojima se potiče kritičko, kreativ- no i mudro mišljenje prezentirana je u tablici.

Tablica 1

Zastupljenost pitanja i zadataka kojima se potiče kritičko, kreativno i mudro mišljenje

Udžbenik	Pitanja i zadaci kojima se potiče...		
	...kritičko mišljenje f (%)	...kreativno mišljenje f (%)	...mudro mišljenje f (%)
<i>Ilmihal 1</i> – Za prvi nivo mektepske pouke	19 (40,4%)	19 (40,4%)	9 (19,2%)
<i>Ilmihal 2</i> – Za drugi nivo mektepske pouke	82 (37,5%)	98 (44,7%)	39 (17,8%)
<i>Ilmihal 3</i> – Za treći nivo mektepske pouke	100 (49,3%)	39 (19,2%)	64 (31,5%)

U ilmihalima za sva tri nivoa mektepske pouke pronađeno je 469 pitanja i zadataka (u daljem tekstu: pitanja) koji omogućavaju razvoj kritičkog, kreativnog i mudrog mišljenja. Od tog broja, 201 pitanje (42,8%) pruža prilike da djeca i mladi razviju kritičko mišljenje, 156 kreativno mišljenje (33,3%), a 112 mudro mišljenje (23,9%). U *Ilmihalu 1* kritičko i kreativno mišljenje se, kroz pitanja, podjednako promiču, a mudro mišljenje u nešto manjoj mjeri. U *Ilmihalu 2* situacija je slična; najveći broj pitanja je orijentisan na kultivisanje kreativnog i kritičkog mišljenja, dok u *Ilmihalu 3* dominiraju pitanja kojima se osnažuje kritičko mišljenje, a potom i mudro mišljenje u nešto manjoj mjeri. Neki primjeri pitanja i zadataka kojima se promiče kritičko mišljenje:

- Objasnite načine na koje možemo odrediti smjer Kible.
- Zašto je važno da smo svjesni svoje narodnosti?
- Koja je svrha stvaranja biljnog i životinjskog svijeta?

U tekstu je navedeno nekoliko primjera pitanja i zadataka kojima se kultivira kreativno mišljenje:

- Na mektepskom izletu odredite Kibli pomoću mahovine.
- Nastavi priču na dva načina – da dječak iz škole mora naklanjati prvi rekat i da nije dužan naklanjati prvi rekat: Ahmed se vraćao kući iz škole. U povratku je ušao u džamiju da klanja podne-namaz. Međutim, njegov

efendija je bio na ruku u prvog rekata. Ahmed...

- Istražite gdje se prema savremenim arheološkim istraživanjima nalazi brdo Džudi na kojem je zaustavljena Nuhova, a. s., lađa?

Pobrojani su i primjeri zadataka kojima se promiče mudro mišljenje:

- Razgovaraj s muallimom/muallimom i roditeljima/starateljima ko nam može biti uzor u ponašanju.
- Razgovor s muallimom: Prikrivanje tuđih mahana na ovom svijetu.
- Razgovor s muallimom: Prilikom smrti Poslanikovog sina Ibrahima, on je rekao: "Oči plaču, a srce tuguje, ali mi ne govorimo ništa drugo osim onog što je ugodno našem Gospodaru. Doista, Ibrahim, ožalošćeni smo tvojim odlaskom."

Imajući u vidu sve navedeno, može se konstatirati da udžbenici za mektepsku pouku obiluju mnoštvom pitanja i zadataka koji otvaraju prilike da se učenici intelektualno angažiraju i razviju vještine kritičkog, kreativnog i mudrog mišljenja. Najveći udio pitanja kojima se podupire kritičko i mudro mišljenje je zabilježen u udžbeniku za treći nivo mektepske pouke, odnosno udžbeniku namijenjenim polaznicima dobi od 12 do 15 godina. Oslanjajući se na znanstvena saznanja prema kojima se sposobnosti prosuđivanja vezano uz mudro mišljenje stiču (Baltes i Staudinger,

2000), a za kritičko mišljenje intenziviraju u adolescenciji (Sun i Hui, 2012), može se zaključiti da su ovi nalazi očekivani. Što se tiče kreativnog mišljenja, najveći udio pitanja je uočen u udžbeniku za drugi nivo mektepske pouke. Ni ovi nalazi ne odstupaju previše od teorijskih postavki, jer se pokazalo, potcrtava Alacpinar (2013), da kod većine djece kreativnost značajno opada tokom školovanja, pri čemu se najznačajniji pad dešava oko 10. godine života.

Udžbenici koji pospješuju razvoj kritičkog, kreativnog i mudrog mišljenja su povod za radost iz perspektive učenika, jer omogućavaju aktivno, konstruktivističko učenje uz značajnije sudjelovanje u istraživanju i rješavanju problema, analizi, sintezi i evaluaciji. Udžbenici kreirani i oblikovani prema didaktičko-metodičkim smjernicama i zahtjevima imaju potencijal da znanja učine dugotrajnijim kroz pitanja i zadatke koji potiču (na) više kognitivne procese. Ovo istraživanje je pokazalo da su prilike za razvoj kritičkog, kreativnog i mudrog mišljenja u mektepskoj nastavi jako povoljne. Do ovog zaključka se došlo uvidom u nastavni plan i program, kao i udžbenike. Ohrabrujuće je i to što su iskustva muallima o primjeni novog nastavnog plana i udžbenika izuzetno pozitivna. (Salkica i Bilčević, 2012) Međutim, kako nije jasno koliki je doprinos ova dva propitivana segmenta u cjelokupnoj mektepskoj pouci, valjalo bi istraživanje proširiti da bi se dobila potpunija slika odgojno-obrazovnog realiteta u mektebima.

Zaključak

Bitno izmijenjene društveno-ekonomske prilike su anticipirale i simplifikaciju procesa učenja koji je postao lišen humanističkih vrijednosti. Promjene u obrascima učenja za koje se zalažemo kroz ovaj rad traže vrijednosno orijentirane modalitete konstruisanja znanja uz kontinuirana pozitivna afektivna iskustva, dostojna svake ličnosti.

U radu smo iz teorijske tačke gledišta kratko pojasnili viđenje vrijednosno utemeljenog modela učenja, a potom i propitali snage i perspektive ovog modela kroz prizmu mekatepske nastave. Okosnicu rada čini razumijevanje kritičkog, kreativnog i mudrog

mišljenja kao pokretača društveno poželjnih promjena. S obzirom na to da svaka od nabrojanih vrijednosti "ulazi u interaktivni i povijesni odnos pojedinca i skupine; između osoba i stvari; između individua i ambijenta; između prošlosti, sadašnjosti i budućnosti; između subjektivnog i objektivnog svijeta; između prirodnoga i kulturnoga; između stvarnoga i mogućega; između imanentnoga i transcendentnoga" (Hoblaj, 2005: 399), od presudne važnosti je osposobiti djecu i mlade da sudjeluju u obnovi svijeta kroz zbližavanje navedenih polariteta i pronalazak ravnoteže između istih. Ovaj rad proklamira neophodnost opremanja mladih naraštaja znanjima i vještinama koje

će im omogućiti kreativan i kritički pristup problemu, dubinsku refleksiju, uvažavanje različitih perspektiva uz težnju za integracijom i sintezom oprečnih perspektiva. Kroz studiozan uvid u literaturu akcentira se da je kvaliteta obrazovanja u mekatepskoj nastavi konstantno pozitivno vrednovana (Ramazanov i dr., 2021), pri čemu i rezultati provedenog istraživanja umnogome idu u prilog spomenutom. Nastavni plan i program mekatepske nastave, baš poput udžbenika za mekatepsku pouku, proklamira kritičko, kreativno i mudro mišljenje, iz čega slijedi zaključak da mekatepska nastava otvara prilike za potpuni, svestrani razvoj ličnosti i razvoj društva.

Literatura

- Abd Rahim, S. I., Mohamad, M. D., Hassan, M. A., i Mohd Mansor, S. K. (2019). "Applying Islamic perspective on Critical Thinking Skills in Teaching Halal Management Program: An Overview", *Religación*, 4, 14, 312-318.
- Alacapinar, F. G. (2013). "Grade Level and Creativity", *Egitim Arastirmalari-Eurasian Journal of Educational Research*, 50, 247-266.
- Assaly, I. R. i Smadi, O. M. (2015). "Using Bloom's Taxonomy to Evaluate the Cognitive Levels of Master Class Textbook's Questions", *English Language Teaching*, 8, 5, 100-110.
- Al-Hidabi, D., i Khiati, M. (2021). "The Concept of Wisdom from an Islamic Perspective", *Development of thinking*, 12, 1, 35-46.
- Al-Karasneh, S. M., i Saleh, A. M. (2010). "Islamic perspective of creativity: A model for teachers of social studies as leaders", *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 2, 412-426.
- Baltes P. B. i Staudinger U. M. (2000). "Wisdom: A metaheuristic to orchestrate mind and virtue towards excellence", *American Psychologist*, 55, 1, 122-136.
- Dahari, A. A., Suhid, A., i Fakhruddin, F. (2019). "Implementation Critical Thinking in Teaching Islamic Education", *International Journal of Academic Research in Progressive Education and Development*, 8, 4, 805-823.
- Delors, J. (1998). *Učenje: blago u nama, Izvješće UNESCO-u Međunarodnog povjerenstva za razvoj obrazovanja za 21. stoljeće*. Zagreb: Educa.
- Hashim Kamali, M. (2018). *Čitanje znakova: Kur'ansko gledište o mišljenju*. Sarajevo: Centar za napredne studije.
- Hoblaj, A. (2005). "Vrijednosno usmjereni odgoj u vrijednosno usmjerenj školi", *Filozofska istraživanja*, 25, 2, 389-411.
- Inda, A., i Sihes, A. J. (2022). "Islamic And Western Perspectives of Critical Thinking. International Research of Shariah", *Muamalat and Islam*, 4, 10, 20-29.
- Kosar Altinyelken, H. (2021). "Critical thinking and non-formal Islamic education: Perspectives from young Muslims in the Netherlands", *Contemporary Islam*, 15, 267-285.
- Kur'an s prijevodom Besima Korkuta* (2001). Sarajevo: El-Kalem.
- Mohamed, N. (2014). Capturing Green Curriculum Spaces in the Maktab: Implications for Environmental Teaching and Learning. U: Chapman, J., S. McNamara, M. Reiss, Y. Waghid (ur.). *International Handbook of Learning, Teaching and Leading in Faith-Based Schools*. Dordrecht: Springer.
- Mostafa Rashed, M. (2023). "Thinking Skills and Creativity in Islamic Education", *International Journal of Research and Studies Publishing*, 4, 39, 304-317.
- Pascarella, E., i Terenzini, P. (1991). *How College Affects Students: Findings and Insights from Twenty Years of Research*. San Francisco: CA. Jossey Bass.
- Ramazanov, R. O., Malamagomedov, J. M., Nagieva, M. K., Umakhanov, R. M., i Shamkhalov, S. S. (2021). *A school at mosque in the structure of muslim religious education: Status and evaluation*. Araraquara: Universidade Estadual Paulista, Faculdade de Ciências e Letras de Araraquara.
- Salkica, J., i Bilčević, M. (2012). "Iskustvo primjene i korištenja *Ilmihala* za prvi, drugi i treći nivo mekatepske pouke", *Novi Muallim*, 89, 36-40.
- Slatina, M. (2023). *O pedagogiji čovjeka: Od čovjeka kao bića učenja do učećeg društva*. Bužim: Ilum.
- Sun, R. C., i Hui, E. K. (2012). Cognitive competence as a positive youth development construct: a conceptual review. *Scientific World Journal*, 210953.
- Sörlin, S., i Vessuri, H. (2007). *Knowledge society vs. knowledge economy: Knowledge, power, and politics*. New York: Palgrave Macmillan.
- Wang, F. Y., Yan, L. S., i Zheng, H. (2019). *A new look of educational psychology*. Hong Kong: Jinan University Press.

الموجز

تشجيع الطلاب على التفكير النقدي والإبداعي والحكيم في دروس
الكتاتيب

أمينة سمايوفيتش

يُعَدُّ التعلم من الاحتياجات الإنسانية الأساسية، فهو من صميم الطبيعة البشرية، فإذا توفرت الحوافز التربوية المواتية، فمن الممكن جدا توجيه تطور الفرد والمجتمع نحو الصالح العام. ومع ذلك، فإن التدخل غير الملائم وغير المتسق يؤدي إلى تجاوز القيم الإنسانية العالمية أو التقليل من أهميتها، مما ينتج عنه سلوكيات متسببة وغير مقبولة. التعلم عملية تستمر مدى الحياة، لذلك تجري هذه العملية بأشكال مختلفة وفي أماكن مختلفة، ولكن خبرات التعلم لا تتحقق إلا إذا حدث تغيير حقيقي عند الشخص. وتحقيق هذا التغير يصبح ممكنا بتغيير النموذج التربوي السائد للتعلم، أي بإثرائه بالقيم المرغوبة اجتماعيا. يشرح هذا المقال طرق التعلم الغنية بالقيم، ثم يناقش إمكاناتها في الاستجابة لتحديات المجتمع المعاصرة، عبر منظور التدريس في الكتاتيب.

الكلمات الرئيسية: الكُتَّاب، التدريس في الكتاتيب، التعلم، التفكير الإبداعي، علم الحال.

Summary

ENCOURAGING STUDENTS TO HAVE
CRITICAL, CREATIVE AND WISE OPINION
IN MAKTAB CLASSES

Amina Smajović

Learning is one of the fundamental human needs. The need to learn is a part of human nature and with the aid of adequate pedagogical incentives it is possible to guide the development of a human being in a positive direction thus consequently guiding the society towards general goodness. However, inadequate interference in human development can result in denial or relativisation of universal values which lead to deviant behaviour. Learning is a life-long process that takes different forms in various places, but we truly experience learning process only if that learning brings about a personality change. This change can be achieved through changes in the dominant pedagogical model by adding adequate socially desirable values to its content. This article primarily explains the values-based modes of learning and then it analyses the prospects of these models in resolving the challenges of modern society from within the prism of maktab class teaching.

Keywords: maktab, maktab class, learning, creative thinking, Ilmihal